

b. Sa'saa kabilesi reisi Ebû Berâ'nın kendi kabilesine karşı İslâm davetçilerini koruyacağını taahhüt etmesi tamamıyla İslâm tebliğiyle ilgilidir. Âyet ve Hz. Peygamber'in uygulaması göstermiştir ki dinin ve müslümanların lehine olduğu sürece köle bile olsa bir müslüman bir gayri müslimin himayesine girebilir, aynı zamanda İslâm'ı öğrenip gerçekleri düşünme fırsatı vermek için bir gayri müslimi himayesi altına da alabilir (ayrıca bk. EMAN; HİMAVE; KOMŞU).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, eş-Şihâh, "cvr" md.; Lisânü'l-ʿArab, "cvr" md.; Tâcû'l-ʿarûs, III, 112-113; Buhârî, "Leyletü'l-kadr", 3, "Hayız", 2, "İtikâf", 2; Müslim, "İmân", 257, "Şiyâm", 213, "Hayız", 8; Taberî, Târîh (Ebû'l-Fazl), II, 347-348; İbnü'l-Esir, Üsdü'l-gâbe, III, 598-599; İbn Kesir, el-Bidâye, III, 94-95, 143-146; Mehmed Zihni Efendi, el-Muktedab ft kavâidi'n-nahu, İstanbul 1303, s. 290-291; Cevâd Ali, el-Mufaşşal, IV, 360-365; Vefâ Fehmî es-Sindiyûnî, Şu'arâ'ü şadri'l-İslâm ve temessülühüm li'l-kıyemil-ictimâ'îyye [baskı yeri yok], 1983 (Dârü'l-Ülüm), s. 28-32, 53-56; J. Lecerf, "Djîwâr", EI² (Fr.), II, 572-573; W. Montgomery Watt, "Idjâra", a.e., III, 1043.

AHMET ÖNKAL

CİVEN

(جیون)

Ahmed b. Ebî Saîd b.
Abdillâh (Ubeydillâh) el-Leknevî
(ö. 1130/1718)

Hindistanlı Hanefî fakihî,
müfessir ve mutasavvıf.

1047'de (1638) Hindistan'da Leknev civarındaki Emeytî'de doğdu. Bu sebeple Leknevî, ailesi aslen Mekkelî olduğu için Mekki, Sâlih peygamberin soyundan geldiği rivayetinden dolayı da Sâlihî nisbeleriyle anılır. Şeyh Civen ve Molla Civen diye meşhurdur. Yedi yaşında iken hâfız oldu. Önce Muhammed Sâdik es-Siterkihi'nin, daha sonra Molla Lutfullah el-Kürâ-Cihanâbâdî'nin derslerine devam ederek yirmi iki yaşında tahsilini tamamladı. Hocası vasiyetiyle Cîstîyye tarikatına girdi. Kırk yaşına kadar Emeytî'de müderrislik yaptı. 1087'de (1676) önce Ecmîr'e, daha sonra Delhi'ye giderek öğretim ve irşad faaliyetlerine devam etti. 1691 yılında hac için gittiği Mekte ve Medine'de beş yıl kadar kaldıktan sonra tekrar Hindistan'a döndü. Dekken bölgesinde altı yıl Evrengzîb'in hizmetinde bulundu. 1700'de ikinci hac yolculuğuna çıktı ve bir süre kalıp ders okuttuktan sonra Emeytî'ye döndü (1704). Burada Şeyh Yâsîn b. Abdürrezzâk el-

Kâdirî tarafından kendisine hırka giydirilen Civen, iki yıl sonra geniş bir mürid topluluğu ile Delhi'ye geldi. Dekken bölgesinden gelen Şah Âlem'i (I. Bahadır Şah) Ecmîr'de karşılayarak onunla birlikte Lahor'a gitti (1119/1707). Şah Âlem ölünce tekrar Delhi'ye döndü ve ders vermeye devam etti, Emeytî'de bir medrese kurdu. Şeyh Civen 9 Zilkade 1130 (4 Ekim 1718) tarihinde Delhi'de vefat etti ve naaşı önce Mîr Muhammed Şefî ed-Dihlevî'nin zâviyesine, kısa bir süre sonra da Emeytî'ye nakledilerek kendi medresesine defnedildi.

Güçlü bir hâfızaya sahip olan Civen zühd ve takvâ sahibi bir âlimdi. Bundan dolayı Sultan Evrengzîb ve oğlu Şah Âlem'in saygısını kazanmış ve onlara hocalık yapmıştır.

Eserleri. 1. et-Tefsîrâtü'l-Ahmediyye fi beyânî'l-âyatî's-ser'îyye ma'a ta'rifâtî'l-mesâ'ilî'l-fıkhiyye. Ahkâm âyetlerini tefsir ettiği bu Farsça eserini henüz on altı yaşında iken yazmaya başlayarak beş yılda bitirmiş (1069/1658-59), tahsil hayatını tamamladıktan sonra tekrar gözden geçirip tashih etmiştir (1075/1664-65). Eser birkaç defa basılmıştır (Kalküta 1263; Hindistan 1300; Kazan 1904; Bombay 1327). 2. Nûrû'l-envâr fi şerhi'l-Menâr. Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) fıkıh usulüne dair Menârü'l-envâr adlı eserinin şerhidir. Eserini Medîne'de ikameti sırasında Menârü'l-envâr'ı okuttuğu öğrencilerinin isteği üzerine iki ay içinde yazmıştır (1693). Diğer bazı hâşiyeleri yanında Muhammed Abdülhalim el-Leknevî'de esere Kâmerü'l-aqmâr adlı bir hâşiye yazmış, Vahîdüd-din b. Mesîhüzzamân İşrâku'l-ebşâr fi tahrîci ehâdisi Nûrî'l-envâr adlı eserinde (Bombay 1288) hadislerini tahrir etmiştir. Nûrû'l-envâr birçok defa basılmıştır (Kalküta 1818, 1819; Delhi 1253; Leknev 1266, 1279, 1295 [Kâmerü'l-aqmâr ve diğer bazı eserlerle birlikte]; Hindistan 1293 [adı geçen hâşiyeyle]; Kanpûr 1299; Bulak 1316-1317 [I-II, Nesefî'nin Keşfü'l-esrâr'ı ve adı geçen hâşiye ile]; Beyrut 1406/1986 [Keşfü'l-esrâr ile]). 3. eş-Şemsü'l-bâzîga (Leknev 1280, 1288). Molla Mahmûd b. Muhammed el-Fârûkî'nin (ö. 1062/1652) el-Hikmetü'l-bâliğa'sının şerhidir.

Kaynaklarda ayrıca es-Sevânih, Menâkıbü'l-evliyâ, Âdâbü Ahmedi, es-Su'âlâtü'l-Ahmediyye fi reddi'l-melâhîde adlı eserleri zikredilen Molla Civen, 25.000 beyitlik bir mesnevi, 5000 beyitlik bir divan ve "kaside-i bürde" tar-

zında 220 beyitlik bir kaside yazdığını söyler (bk. Abdülhay el-Hasenî, VI, 21).

BİBLİYOGRAFYA :

Civen Ahmed, Nûrû'l-envâr (Ebû'l-Berekât en-Nesefî, Keşfü'l-esrâr içinde), Beyrut 1406/1986, I, 4, 5; II, 589, 591; Serkis, Mu'cem, II, 1164-1165, 1704, 1853, 1963-1964; Abdülhay el-Hasenî, Nüzhetü'l-havâir, VI, 19-21; Brockelmann, GAL, II, 251, 554; Suppl., II, 264, 612, 621; İzâhu'l-meknûn, I, 87, 301; II, 554; Hediyetü'l-ârifîn, I, 170; Kehhâle, Mu'cemü'l-mu'ellifîn, I, 233; Bilmen, Tefsir Tarihi, II, 711-712; Siddık Hasan Han, Ebcedü'l-ʿulûm, Dimaşk 1978, III, 235; Nüveyhiz, Mu'cemü'l-müfessirîn, I, 39; Zirikî, el-A'âm (Fethullah), I, 108-109; Zübeyd Ahmed, el-Âdâbü'l-Arabiyye, I, 65-66, 106-107; II, 279, 318-319; el-Kâ-mûsû'l-İslâmî, IV, 201; M. Hidayet Husayn, "Civen", İA, III, 199; A. S. Bazmee Ansari, "Djivan", EI² (İng.), II, 558; a.m.f., "Civen", İDMİ, VII, 605-606.

ORHAN ÇEKER

CİZÂN

(جيزان)

Suudi Arabistan'ın
Kızıldeniz kıyısında bir liman şehri.

Şehrin içinde bulunduğu mukâtaa (idarî bölge) ile yakınındaki bir vadinin de taşıdığı Cizân adı, Hz. Peygamber'e atfedilen bir hadiste olduğu gibi (Yahyâ b. Âdem, s. 81) ilk devir coğrafya kitaplarında sadece vadi adı olarak ve Câzân şeklinde geçer; Yâkût'un bildirdiğine göre bu vadi Yemenliler'in hac yolu üzerindedir. İslâmiyet'in ilk devirlerinde bölgede yaşayan en önemli kabileler Hakem b. Sa'd el-Aşîre ile Benî Abdülcedî idi. Cizân X. yüzyılın sonlarında Asr (Asâr) şehrinin yöneticisi Süleyman b. Taraf el-Hakemî'ye nisbetle Mihlâfû's-Süleymânî adıyla da anılmıştır.

Bugün Asîr bölgesinin güneyinde kalan ve Tihâme-i Asîr olarak da bilinen Cizân arazisi Suudi Arabistan ile Yemen arasında sınır teşkil eder. Mukâtaanın toprakları batıda 4 kilometrelik sahil şeridi ve doğuda otuz kadar vadi ağzının açıldığı, içinde yer yer bataklıklar bulunan humuslu alçak bölge ile kuzeyde Selevat dağlarının yer aldığı yüksek bölgeden oluşmaktadır. Kıyıya 50 km. mesafede el-Kahr, Hanîb, er-Reys, Benî Mâlik ve Feyfâ dağları yer alır. Yüksek kesimlerde teraslandırma usulü ile sebze, meyve, tahıl ziraatı ve Hicaz bölgesinin kesimlik hayvan ihtiyacını karşılayacak düzeyde de hayvancılık yapılmaktadır. Bölgedeki tarım faaliyeti 1961 yılında inşa edilen ve Suudi Arabistan'ın tek barajı olan Vâdiicâzân Barajı ile ona bağlı

CİZÂN

Cizân'da Osmanlı dönemine ait bir kale ve şehirden bir görünüş - Suudi Arabistan

sulama tesisleri sayesinde daha düzenli biçimde yürütülmektedir. Şehrin karşısında çoğu meskûn olmayan ve büyük gemilerin limana girmesine imkân vermeyen bazı adalar bulunmaktadır ki en önemlisi Feresân'dır. 1974'te tamamlanan modern tesisleriyle Suudi Arabistan'daki beş büyük limandan birini oluşturan Cizân Limanı'nın en hareketli iskelesi Kunfüze'dir. Şehrin güneyinde PETROMİN (Petroleum and Mineral Organization) şirketinin bölgeye ve komşu ülkelere petrol temin eden özel bir iskelesi ve dolum tesisleri bulunur.

Bugün Suudi Arabistan'a ait olmakla birlikte genellikle Yemen'de kurulan devletlerin hâkimiyeti altında kalan Cizân ilk defa Ziyâdî Veziri Hüseyin b. Selâme (ö. 402/1011-12) tarafından zaptedildi ve Ziyâdîler zamanında bölgenin bazı kısımları kontrol altında tutuldu. Eyyübîler döneminde (1174-1229) burada Gânimîler'in oturduğu ve bunlara Şutût denildiği bilinmektedir. XV. yüzyılın başlarında bölgede Gânimîler'in bir kolu olan Kutbîler görüldüler. 1477'de Mekke Şerifi Muhammed b. Berekât buraya saldırdı ve yağma etti. II. Berekât'ın kardeşi ve rakibi olan Ahmed Cizânî (ö. 909/1503-1504) bir ara Cizân'da oturmuş ve bu toprakların hâkimi olan Gânimîler'e mensup akrabalarından destek görmüştür; bu sebeple kendisi ve soyundan gelen bazı kimseler Cizânî nisbesiyle tanınmışlardır. XV. yüzyılda ünlü Arap denizcisi İbn Mâcîd Kızıldeniz'in bu bölgesi hakkında bir otorite olarak kabul edilen

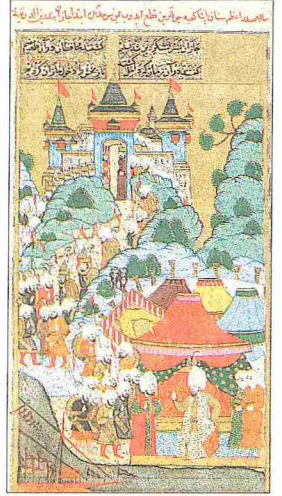
ünlü Cizânlı kaptan Osman el-Câzânî'den nakillerde bulunmakta ve adaların arasından kayalara çarpmadan limana girebilmeleri için denizcilere bazı bilgiler vermektedir. 1503'te Cizân'ı ziyaret eden İtalyan seyyah Varthema ise limanda çeşitli ülkelere ait kırk beş gemi gördüğünü yazmaktadır.

Cizân XVI. yüzyılın ilk yarısında, Halî b. Ya'kûb bölgesinin emîri Kays b. Muhammed b. Hırâmî tarafından üç defa saldırıya uğradı. Yemen'in fethiyle birlikte Osmanlı idaresine girdi (1538) ve buraya bir Osmanlı yönetici (mihlâf müdürü) tayin edildi. Bu tarihten sonra zaman zaman yerli imamların kontrolüne geçen Cizân, 1548'de Yemen Beylerbeyi Ferhad Paşa ve bundan yirmi yıl kadar sonra da Koca Sinan Paşa tarafından yeniden fethedildi ve Yemen'deki Osmanlı yöneticilerinin Hicaz'a gidiş gelişlerinde uğradıkları önemli bir liman şehri haline geldi. Yemen eyaletinin idarî taksimatında sancak merkezi olan Cizân'ın liman gelirleri, eyalet bütçesi içinde küçümsenmeyecek bir paya sahipti.

XVII. yüzyılda Osmanlı toprağı olmakla birlikte büyük ölçüde Zeydî imamların nüfuzu altında kalan Cizân, XVIII. yüzyılın ortalarında savaşçı bir kabile olan Yâm b. Necrân'ın kontrolüne geçtiyse de bir süre sonra 1762-1763'te bölgeyi ziyaret eden Niebuhr Cizân Limanı'nı da içine alan Ebû Arîş bölgesinin Zeydîler adına Hayrâtîler'den Ahmed b. Muhammed adlı bir emîr tarafından yönetildiğini bildirmektedir.

XIX. yüzyılda Kızıldeniz'in bu kesimi İngilizler'in desteklediği Vehhâbîler'le İtalyanlar'ın desteklediği İdrîsîler ve Osmanlı himayesindeki Zeydîler arasında büyük mücadelelere sahne oldu. 1809'da Vehhâbî denizcileri Cizân Limanı'na girerek depolardaki kahveleri ele geçirdiler; yaklaşık bir yıl sonra da şehrin tamamı Ricâlû Elma' kabilesine mensup Vehhâbîler tarafından alındı. İşgalciler ancak Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrâhim Paşa'nın Vehhâbîler'e karşı yürüttüğü harekâttan sonra dağıldılar. 1835'te Cizân'ı gezen bazı Avrupalı seyyahlar limandaki ticaretin Mehmed Ali Paşa'nın tekelleri uygulamalarının bir sonucu olarak büyük ölçüde gerilediğini söylemektedirler. 1911'de liman yakınlarındaki Hafâir'de Osmanlı kuvvetlerini yenen Seyyid Muhammed b. Ali el-İdrîsî bölgenin merkezini Ebû Arîş'ten Sab'ya taşıdı. İdrîsîler döneminde güney-

Cizân
Kalesi'nin
Sinan Paşa
tarafından
zaptını
gösteren
XVI. yüzyıl
sonlarında
yapılmış
bir minyatürü
(Mustafa
Rumûzî,
Târîh-i
Feth-i
Yemen,
İÜ Ktp., TY.
nr. 6045, vr. 14^b)

doğu ve güneye doğru gelişen şehir daha sonra İmam Yahyâ'nın kontrolüne geçti. 1934'te suudiler'le Yemen arasında imzalanan Tâif Antlaşması'yla Cizân'ın Suudi Arabistan'ın sınırları içinde kalması kesinleşti.

Cizân'ın önemli tarihî eserleri arasında Osmanlılar devrinde yapılmış kale ile camiler ve Yemen mimarisinin en güzel örneklerinden olan evler bulunmaktadır. Bugün Düseriyye adıyla bilinen Osmanlı kalesinin yanında bütün bölgenin su ihtiyacını karşılayacak kapasitede bir sarnıç vardı. Şehir kadar eski bir tarihe sahip olan ve Mencemü'l-milh diye bilinen tuzla 1976 yılına kadar işletildi.

BİBLİYOGRAFYA:

Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, s. 81; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, Kahire 1322, I, 184; Âtîf Paşa, *Yemen Târîhi*, İstanbul 1326, s. 51; Abdullâh b. Ali el-Vezîr, *Târîhu'l-Yemen 1045-1090/635-1680* (nşr. M. Abdürrahîm Câzîmî), Beyrut 1405/1985, s. 307; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunun Güney Siyaseti: Habeş Eyaleti*, İstanbul 1974, s. 25; Emîn er-Reyhânî, *Mülûkü'l-Ârab*, Beyrut 1987, s. 334-344; *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI: Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı (1914-1918)* (haz. Şükrü Erkal), Ankara 1978, s. 4, 27; Muhammed b. Ahmed el-Ukaylî, *el-Mu'cemü'l-coğrafi: Mu'âta'âtü Câzân*, Riyad 1979; a.mlf., *Târîhu'l-Mihlâfi's-Süleymânî*, Riyad 1402/1982, I-II, tür.yer.; a.mlf., "Câzân ve'l-vâdî", *Faysal*, sy. 28, Riyad 1979, s. 37-49; Hulusi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti 1517-1571*, İstanbul 1984, s. 51, 58, 61, 78; *Arabian Boundaries, Primary Documents 1835-1957* (ed. R. Schofield — G. Blake), Oxford 1988, II, 92-93; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1710, 1814-1815; VI, 4810; G. Rentz, "Djazyân", *EI²* (İng.), II, 516-518.

MUSTAFA L. BİLGE

CİZE

(bk. KAHİRE).